

„Múzeum az országúton”¹

A Magyar Tudományos Akadémia Vigyázó-Podmaniczky Múzeuma

1935–1944

1928 augusztusának első napjaiban az újságok vezető híre volt, hogy a Bécsben meghalt gróf Vigyázó Ferenc² egész vagyonát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta.³ Az újságok hatalmas – hatvanmillió pengőt is elérő – vagyonról írtak, és az Akadémia jövőbeli anyagi lehetőségeit a Nobel-díjakat osztó svéd akadémiához hasonlították.⁴ Az MTA főtitkára, Balogh Jenő (1864–1953) azonban már Vigyázó Ferenc ügyvédeitől értesült arról, hogy a Vigyázó-hagyatékkal jelentős terheket is örökölnek. A hagyatékkal együtt – amely Vigyázó Ferenc saját vagyonából, az atyjától, gróf Vigyázó Sándortól örökölt vagyonból és édesanyja, gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna hagyatékából állt – megörökölték a pereket is, amelyeket Vigyázó Ferenc ellen indítottak rokonai. Így a Vigyázó-vagyon az MTA számára az első években inkább terhet jelentett, mintsem gyarapodást.⁵

Az 1923. október 25-én írt végrendelet harmadik pontja kimondta, hogy a rákoskeresztúri kastélyt múzeumként kell fenntartani Vigyázó Sándor és Podmaniczky Zsuzsanna emlékére.⁶ A végrendelet szerint a múzeumban kell elhelyezni mindazon ingóságokat, műkincseket, képeket, amelyeket az Akadémia a hagyatékkal megörökölt. Az MTA szűkös, tudományos célokra fordítható költségvetéséből nem finanszírozhatták a múzeumot, ezért úgy döntöttek, hogy azt kizárólag a Vigyázó-örökség jövedelméből tartják fenn.⁷ Ez egyben azt is jelentette, hogy a Vigyázó-vagyont érintő perek miatt a múzeum megnyitása hosszabb időt vesz majd igénybe. 1929 januárjában az MTA igazgatótanácsa eldöntötte, hogy a Károly körúti Vigyázó-házban található bútorokat és képeket, valamint a vácrátóti kastélyban lévő képeket is Rákoskeresztúrra szállíttatják, hogy az akkor még rossz

1 A címet az *Újság* című napilap 1935. (11. évf.) május 25-i szalagcíméből vettem.

2 Gróf Vigyázó Ferenc 1874-ben született Vigyázó Sándor és báró Podmaniczky Zsuzsanna második gyermekeként. Az örökös főrendi házi tagságot és a grófi címet édesapja nyerte el 1895-ben. Vigyázó Ferenc kitűnő eredménnyel végezte jogi tanulmányait, 1896 decemberében sub auspiciis regis doktorrá avatták. 1899-től a főrendiház tagja, az 1905-ös választásokon az apatini kerületben országgyűlési képviselővé választották. Ebben az időszakban bekapcsolódott a nagypolitikába is. A Fejérváry-kormány elleni megyei ellenállás idején rövid ideig Pest vármegye helyettes alispánja volt. Az 1910-es évek elejétől idős édesapja segítője, a családi birtokoknak szinte jószágigazgatója. Visszavonult a társaságtól, kortársai különcnek tartották. Szülei végrendeleteikben egyedüli örökösükké tették, azzal a záradékkal, hogy ha törvényes örökös nélkül halna meg, a vagyon alapítványként a Magyar Tudományos Akadémiára szálljon, illetve nemzeti célra fordítsák. Szülei halála után saját végrendeletet készített, ebben egyértelműen a Magyar Tudományos Akadémiát jelölte ki örökösül. Végrendeletét rokonai megtámadták, a velük való pereskedés felőrölte idegrendszerét. 1928. július végén Ausztriába, Rekawinkelbe utazott magát gyógyíttatni. Ott öngyilkossági kísérletet követett el, és 1928. július 31-én behalt sérüléseibe.

3 Az utolsó Vigyázó-gróf rejtélyes halála. *Magyarország*, 35. 1928. 172. sz. (1928. július 31.) 7; Magyarországon temetik el Vigyázó grófot, akinek két végrendeletét csak a temetés után bontják fel. *Pesti Napló*, 79. 1928. 173. sz. (1928. augusztus 1.) 6; Vigyázó Ferenc gróf a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta vagyonát. *Magyarország*, 9. 1928. 174. sz. (1928. augusztus 2.) 4; Gróf Vigyázó Ferenc óriási vagyonát az Akadémiára hagyta. *Pesti Napló*, 79. 1928. 174. sz. (1928. augusztus 2.) 5.

4 Hatvanmillió pengőre becsülik a Vigyázó-vagyont, amelyet két végrendeletében az Akadémiára hagyott az öngyilkos gróf. *Pesti Napló*, 79. 1928. 177. sz. (1928. augusztus 5.) 6; Hatvan millió pengőre becsülik az Akadémia Vigyázó-örökségének értékét. *Nemzeti Újság*, 10. 1928. 177. sz. (1928. augusztus 5.) 3.

5 A perekről: GERGELY Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 63.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1971. 21–26.

6 A kastélyról lásd BIBÓ István: *A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky-Vigyázó-kastély története*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 8.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1979.

7 Balogh Jenő főtitkár levele Várady György főellenőrnek. Budapest, 1930. jún. 18. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt.) Vigyázó-iratok K 1192:201.

1. A megnyitó ünnepség résztvevői. Elöl középen József Ágost királyi herceg, tőle jobbra Berzeviczy Albert, mögötte Herczeg Ferenc
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/3

állapotban lévő kastélyt valóban muzeális berendezéssel állíthassák helyre.⁸ 1930 tavaszán állandó vezetőt, múzeumórt neveztek ki, egy, a Felvidékről menekült (ott az új csehszlovák hatalomnak a hűségnyilatkozatot megtagadó) köztisztviselőt, L. Gy.-t.⁹ Ő jó ízlésű és művészetpártoló ember hírében állt. Kinevezésében bizonyosan szerepet játszott az is, hogy felesége révén rokonságban állt Berzeviczy Alberttel (1853–1936), az MTA elnökével. A nagyon takarékosan gazdálkodó Akadémián bizonyosan figyelembe vették, hogy viszonylag alacsony összegért, havi 100 pengő tiszteletdíjért és szolgálati lakásért vállalta el az állást.¹⁰ L. Gy. azonnal munkához látott, s 1930 szeptemberének közepén már jelentést is írt a véleménye szerint elvégzendő munkákról. A nagyterem freskóinak textíliákkal történő letakarását, valamint a mennyezeti freskó lefestését javasolta. Részletes és pontos listát szándékozott készíteni a múzeumi tárgyakról, mert a hagyatéki leltárak leírásai nem elegendők.¹¹ Az igazgatótanács 1934 decemberében döntött véglegesen arról, hogy a rákoskeresztúri

múzeum fenntartásának költségeit az elkülönítve kezelt Vigyázó Sándorné-vagyon jövedelméből fedezik.¹² Az *Akadémiai Értesítő* 1935. évfolyamában a Vigyázó-vagyon eredményeiről beszámoló jelentés szerint 1935-ig 40 ezer 44 pengőt fordítottak a rákoskeresztúri családi múzeum felújítására és berendezésére.¹³

1935 tavaszán az MTA nyomtatott körlevélben tudatta tagjaival, hogy 1935. május 24-én megnyílik a Vigyázó–Podmaniczky Múzeum. A gyűjteményt Berzeviczy Albert elnök mutatja be az Akadémia tagjainak.¹⁴ A körlevél félreérthető fogalmazása ellenére a megnyitó ünnepség nyilvános volt. Autó autó után gördült be a kastélykertbe, csillogó uniformisok, ünnepi fekete ruhák, diszkrét eleganciájú hölgyek jelezték a megnyitó ünnepség fontosságát.¹⁵ Az Akadémia előzetesen sajtóközleményt adott ki, amelyben röviden ismertette a múzeum létrehozásának körülményeit. A sajtó érdeklődése valóban nagy volt, minden napilap tudósított a megnyitó ünnepségről. Berzeviczy Albert rövid beszédben méltatva az örökhatározó nemes gesztusát,

8 Az MTA igazgatótanácsa 1929. január 22-i ülésének jegyzőkönyve. MTA KIK Kt. K 1346.

9 Őt csak monogrammal jelölöm, későbbi dicstelen szereplése miatt.

10 Az MTA igazgatótanácsa 1930. április 14-i ülésének jegyzőkönyve. MTA KIK Kt. K 1347.

11 L. Gy. múzeumi ör jelentése. Rákoskeresztúr, 1930. szeptember 17. MTA KIK Kt. K 1192:305.

12 Az MTA igazgatótanácsa 1934. december 15-i ülésének jegyzőkönyve IV. pont. MTA KIK Kt. K 1349.

13 *Akadémiai Értesítő*, 45. 1935. 128.

14 MTA KIK Kt. Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL) 740/1935. gyűjtőszám.

15 Múzeum az országúton. *Ujság*, 11. 1935. 119. sz. (1935. május 25.) 5.

2. A rákoskeresztúri Vigyázó–Podmaniczky Múzeum második és harmadik terme
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/169

kijelentette, hogy az Akadémia készséggel vállalta a ráháramlott kötelezettségeket is. A múzeum létesítésével kulturális és nemzeti célt szolgálnak, egyben a két családnak is emléket állítanak.¹⁶ A beszéd után az elnök mutatta be a múzeumot a meghívott előkelőségeknek. Mint az egyik hírlapi tudósítás megjegyezte, a vendégek közül különösen József Ágost királyi herceg (1872–1936) és Herczeg Ferenc (1863–1954) – mindketten az Akadémia tiszteleti tagjai – mutattak különleges érdeklődést a gyűjtemény iránt (1–2. kép).

Ettől kezdve a hivatalosan a Magyar Tudományos Akadémia gróf Vigyázó–báró Podmaniczky-múzeumának nevezett gyűjtemény korlátozottan nyilvános múzeumként működött. A múzeumot az MTA főtitkári hivatalának engedélyével lehetett látogatni, működésére szabályzatot dolgoztak ki.¹⁷ Eszerint a múzeum magánjellegű gyűjtemény, csak az MTA által meghatározott feltételek mellett, április 1-je és szeptember 30-a között látogatható, délelőtt fél tíztől délután kettőig. Előzetes bejelentkezés nélkül csak az Akadémia tagjai és tiszt-

viselői nézhették meg. A múzeum öre vendégkönyvet vezet, s a látogatók számát negyedévenként jelenti. Egy Podmaniczky-leszármazottnak írt akadémiai válaszlévelelől kiderül, hogy a múzeumban teljesen megtiltották a fényképezést.¹⁸ Az Akadémia a sajtóban sosem hirdette meg a gyűjtemény nyitva tartását, ellentétben az MTA Goethe- és Mikszáth-szobáival. Nem csoda, hogy ilyen feltételek mellett nem tolongtak a látogatók. A múzeumot működésének első fél évében, 1935 májusától az év végéig összesen 161 látogató kereste fel.¹⁹

Nem sokkal a múzeum megnyitása után az Akadémia vezetése elhatározta, hogy a műtárgyak számbavételét és szakszerű katalogizálását művészettörténészekre bízta. Hekler Antal (1882–1940) javaslatára két tanítványát, tanársegédjét Kampis Antalt (1903–1982) és Zádor Annát (1904–1995) bízták meg a feladattal.²⁰ A két művészettörténész még 1936 májusában elkezdte a munkát. Az új főtitkárhoz, Voinovich Gézához (1877–1952) címzett jelentésük szerint hetenként három-négy napot töltenek a múzeumban, s már száznál több tárgyat írtak le.²¹

16 *Akadémiai Értesítő*, 45. 1935. 144–146.

17 Szabályzat az MTA rákoskeresztúri gróf Vigyázó és báró Podmaniczky múzeumának látogatási rendjéről. Gépirat. Dátum nélkül. MTA KIK Kt. RAL 740/1935. gyűjtőszám.

18 Kibédi Varga Sándor, az MTA főtitkári hivatala vezetőjének levele b. Podmaniczky Péternek. Budapest, 1938. dec. 20. MTA KIK Kt.

RAL 795/1938.

19 L. Gy. múzeumőr jelentése. MTA KIK Kt. RAL 64/1936.

20 Hekler Antal levele Voinovich Géza főtitkárnak. Budapest, 1936. május 2. MTA KIK Kt. RAL 64/1936.

21 Kampis Antal és Zádor Anna jelentése Voinovich Gézának, az MTA főtitkárnak. Budapest, 1936. május 20. MTA KIK Kt. RAL 499/1936.

3. A „tálak terme”
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/171

Munkájukat váratlan esemény szakította félbe. Alig egy évvel a múzeum megnyitása után ismét az újságok címlapjára került a Vigyázó–Podmaniczky Múzeum. 1936.

szeptember 15-én kiemelten, öles betűkkel hozták a lapok a szenzációt: betörtek a rákoskeresztúri múzeumba. Az Akadémiának természetesen nem hiányzott ez a kínos nyilvánosság. Már csak azért sem, mert az újságírók a szenzáció mennél nagyobb kihasználása mellett azt is feszegették, van-e vajon a már öt éve berendezni kezdett gyűjteménynek érvényes állományleltára.²² 1936. október 26-án az Akadémia megbízottai jegyzőkönyvet vettek fel a betörés alkalmával eltűnt értékekről,²³ és az összes kárt 68 000 pengőre becsülték. 1937 januárjában a nyomozás kiderítette, hogy a bűntény önbetörés volt, és a múzeum öre követte el. L. Gy. vallomása alapján az értékes órákat a kastélyban egy rejtéklyhen megtalálták, a díszmagyarról lefejtett gyémántos díszboglárt pedig Kampis Antal tanácsára visszavásárolták egy ékszerésztől,²⁴ így az Akadémia a tagadhatatlanul jelentős presztízsveszteség mellett viszonylag kis anyagi kárral került ki a kínos ügyből.²⁵

A betörés miatt a csendőrség, mint bűnügyi helyszínt, bezáratta a rákoskeresztúri múzeumot. Hekler Antal és Zádor Anna a katalogizálás munkájával még nem végezhetett. A helyzetről tudomást nem véve Voinovich Géza főtítkárr fenyegető hangú levelet intézett Kampis Antalhoz, hogy adja át a rákoskeresztúri múzeum katalógusát, ellenkező esetben ügyvédi felszólítással él az Akadémia.²⁶ Egyben „feljelentette” őt Hekler Antalnál, hogy ő is presszionálja tanítványát a katalógus átadása érdekében. „Elég kellemetlenség érte az Akadémiát a múzeum dolgában, nem kívánják ezzel is tetézní”, írta.²⁷ A látszólag szigorú fellépést nem követte szankció, sőt csak 1937 júniusában jelentkezett Kampis Antal, hogy befejezné a műtárgyak katalogizálását.²⁸ Zádor Anna közreműködése ekkor már nem merült fel, okára az iratok között nem található magyarázat.²⁹ Ekkor már az Akadémia igazgatótanácsának sem volt sürgős a munka befejezése, csak egy évvel később adtak megbízást Kampisnak a katalogizálás folytatására és befejezésére.³⁰ Ő sem siette el a dolgot, még csaknem

22 Zsolt Béla: Az ellopott násfa. *Ujság*, 12. 1936. 211. sz. (1936. szeptember 16.) 7.

23 MTA KIK Kt. RAL 768/1936.

24 Kampis Antal levele Vályi Lajosnak, az MTA jogászának. Budapest, 1938. szeptember 7. MTA KIK Kt. RAL 509/1938.

25 A betörést még 1945 után is felhasználták a baloldalnak csak vonakodva engedő Akadémia ellen. Bóka László irodalomtörténész a *Haladás* című lap 1947. (3. évf.) február 13-i számában támadta meg az MTA-t az évtizeddel korábbi betörés ürügyén, a tényeket ügyesen „amalgámozva” a szóbeszéddel. Így került egymás mellé az Akadémiát támadó cikkbe Kozma Miklós akkori belügyminiszter, Horthy Miklós és a baloldali sajtó szerint a világháború után állítólag fasiszta könyveket rejtegető akadémiai főtítkárr, Voinovich Géza.

26 Voinovich Géza levele Kampis Antalnak. Budapest, 1937. január 2. MTA KIK Kt. RAL 4/1937. gyűjtőszám.

27 Voinovich Géza levele Hekler Antalnak. Budapest, 1937. január 2. MTA KIK Kt. RAL 4/1937. gyűjtőszám.

28 Kampis Antal levele Voinovich Gézának. Budapest, 1937. június 23. MTA KIK Kt. RAL 4/1937. gyűjtőszám.

29 Zádor Anna hosszú interjúsorozatában többször is beszél Kampis Antalról, de a rövid együttes akadémiai munkát nem említi. Beszélgetések Zádor Annával I–IV. *Enigma*, 15. 2008. 54–55. sz., 57. sz., továbbá *Enigma*, 16. 2009. 58. sz.

30 Voinovich Géza levele Kampis Antalnak. Budapest, 1938. június 22. MTA KIK Kt. RAL 509/1938.

két évnek kellett eltelnie, mire véglegesen elkészült a Vigyázó–Podmaniczky Múzeum katalógusával. Kampis Antal 1940. április 16-án nyújtotta át négy tokban elhelyezve a 2102 múzeumi tárgy leíró katalógusát az MTA főtitkári hivatalának.³¹ A katalógus mellett jelentést is átadott a múzeumban végzett munkájáról. Az általános tárgyfelvételi munkát öt hónapon keresztül végezte, amit a múzeumi betörés megszakított. (Zádor Anna részvételét a jelentés meg sem említi!) A munkát későbbi időpontban két hónap alatt befejezte. Azután átrendezte a múzeum anyagának azon részét, amelyet veszélyes, penészedésnek kitett helyen talált. A katalógizált 2102 műtárgyat, a múzeumi rendnek és szokásoknak megfelelően, erőszakos beavatkozás nélkül el nem távolítható azonosítószámokkal látta el. Megítélése szerint a gobelinek, az ötvösművek és az elefántcsont tárgyak szakszerű kezelésére lenne szükség. Helytelennek tartja, hogy a kastély falait díszítő rokokó freskókat textíliákkal eltakarták. (Ez, mint már szó volt róla, L. Gy. múzeumőr ötlete volt, az Akadémia igazgatótanácsa tagjainak egyetértésével.) Szerinte a faliképeket Wagner József pesti festő készítette, és az épen maradt freskódíszek a rákoskeresztúri kastélyt hazánk egyik legkülönlegesebb műemlékévé teszik. Javasolta, hogy a múzeum legértékesebb tárgyairól fényképfelvételek is készüljenek, elősegítve a pontos nyilvántartást és az esetleges tudományos publikálást. Jelentésének befejezésekor azt kérte még az Akadémiától, hogy számára a katalógusban szereplő tárgyak tudományos publikálására elsőbbséget biztosítson.³² Az igazgatótanács május 15-i ülésén megtárgyalta Kampis Antal jelentését és „elégedetlen szemlélte meg a múzeum leíró katalógusát”, és annak elkészítéséért kiutaltak tiszteletdíjul 2400 pengőt. Kampis javaslatát a múzeumi fényképezésről elutasították, mert „arra nézve a mostani nehéz idők nem alkalmasak”.³³

A múzeumban kiállított műtárgyak túlnyomó többségét Vigyázó Antal (1793–1861) és fia, a grófi címet elnyert Vigyázó Sándor (1825–1921) gyűjtötték egybe. Bizonyosan tőlük származik az óra-, a kép- és az ötvösműtárgyak gyűjteménye. Vigyázó Antal, aki a család vagyonát megalapozta, nemcsak jelentős könyvtárat gyűjtött össze abonyi kastélyában, hanem – amint egy jelentős

4. A porcelángyűjtemény részlete
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/162

birtokos, a középnemesi sorból magasabbra vágyó személytől várható is – arcképcsarnokot is festetett a magyar történelem jelentős alakjairól, Csák Mátétól kezdve II. Rákóczi Ferencig. (Felesége Csák Borbála volt, aki az egykori Csák nemzetség leszármazottjának tekintette magát.)³⁴ A művész személye nem ismert. Nem lehetetlen, hogy a kor sokat foglalkoztatott portréfestője, Donát János Dániel (1744–1840) munkái.³⁵ Fia folytat-

31 Az MTA átvételi elismervényének gépiratos másolatát lásd MTA KIK Kt. RAL 251/1940.

32 Kampis Antal jelentése. Budapest, 1940. április 16. MTA KIK Kt. RAL 251/1940.

33 Nehezen érthető az elzárkózás. Éppen 1940–1941-ben szűntek meg az Akadémia Vigyázó-vagyonot érintő tartozásai, és bátrabban támogathattak jelentősebb tudományos terveket is.

34 Vigyázó Antaltól: *Vasárnapi Ujság*, 9. 1862. 36. sz. (1862. szeptember 7.) 1–2.

35 Lásd *Magyar képzőművészek lexikona*, I. Szerk. SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula. Budapest, M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1915. 384–385. Itt Donát jelentékenyebb művei között említik a Vigyázó család számára festett képeit.

5. Az úgynevezett „kis piros szalon”
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/163

ta és még inkább kiterjesztette apja gyűjtői szenvedélyét. Vigyázó Sándor amellest, hogy szenvedélyes és hozzáértő bibliofil volt,³⁶ tulajdonképpen mindenféle műtárgyat gyűjtött.³⁷

36 MAKKAI László: Könyvek – gyűjtők – könyvárak. A magyar antikvárius könyvpiac szemléje. *Magyar Könyvszemle*, 62. 1938. 296.

37 Vigyázó Sándorról, a műgyűjtőről: HORVÁTH Hilda: Iparművészeti tárgyak a gr. Vigyázó család gyűjteményében. *Művészettörténeti Értesítő*, 62. 2013. 17–32.

38 Murat nápolyi király kardja és más történelmi ritkaságok. Az Akadémia megnyitotta a gróf Vigyázó és Podmaniczky családok múzeumát. *Magyar Hírlap*, 45. 120. sz. (1935. május 26.) 4.

39 A portrékról már három évvel korábban szakvéleményt kért az Akadémia Petrovics Elektől, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójától, aki csak az egyik festmény szerzőségét látta bizonyítottnak, azét,

A hagyatéki leltárak nem igazítanak el abban, hogy mely tárgyakat állították ki, katalógus pedig nem maradt fenn, ezért a múzeum kincseiről csak közvetett adatok segítségével lehet valamilyen képet alkotni. Az újságírók már a megnyitás napján végigjárták a gyűjteményt, s rövidebb-hosszabb tudósításokban számoltak be olvasóiknak. A *Magyar Hírlap* tudósítója már a megnyitó másnapján hosszú cikket írt a látottakról.³⁸ Leírását érdemes hosszabban is szemlézni, mert elég jól bemutatja a múzeum berendezését, persze a szenzációsnak vélhető tárgyakat kiemelve: Mindjárt az első teremben megragadja a látogatót a hatalmas, mintegy száz darabból álló serleggyűjtemény. Ugyanebben a teremben meisseni és altwien porcelánok tanúskodnak a gyűjtőszendevélyről. Az egyik kis szalonban három Mányoki-portré függ, de nem tudni, kiket ábrázolnak a képek.³⁹ Egy másik teremben állították ki a már említett történelmi arcképcsarnokot. A fegyverterem nemcsak a kiállított anyag bőségével, hanem az egyes darabok muzeális értékével is meglepi a látogatót. Látható itt Murat nápolyi király kardja, amelyet magától Napóleontól kapott. Külön terem rendeztek be a keleti eredetű tárgyak gyűjteményének. A maga nemében páratlan zsebóragyűjtemény több száz darabból áll. Az adományozó család emlékét idézik a külön szobában összegyűjtött használati tárgyak. Különálló vitrinben állították ki Podmaniczky Zsuzsanna néhány ruhadarabját, valamint Vigyázó Ferenc vagyont érő díszmagyar öltözékét. Szerencsére néhány fénykép is őrizi a rákoskeresztúri múzeum emlékét.⁴⁰ Ezek Gergely Pál hagyatékában maradtak fenn (3–5. kép).⁴¹ A felvételek készítője nem ismert, lehetett éppen Gergely Pál is, aki szenvedélyes amatőr fotós volt. A fényképek zsúfolt, különösebb koncepció nélkül összeállított gyűjteményt mutatnak. A műtárgyak anyaguk vagy éppen jellegük szerint összeválogatva állnak a vitrinekben. Ebben a formában a múzeum bizonyosan nem tudta azt a szerepet betölteni, melyet az Akadémia vezetői szántak neki: a régi magyar falusi főúri otthonok fényes múltjának élményszerű bemutatását.⁴²

amely ifj. Podmaniczky Jánost és Podmaniczky Juditot ábrázolja. (Petrovics Elek levele Balogh Jenő akadémiai főtitkárnak. Budapest, 1932. június 18. MTA KIK Kt. K 1194:194.)

40 Tizenöt darab fénykép van az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában, jelzetük: MTA KIK Kt. Ms 1054/159–173.

41 Gergely Pál (1902–1982) író, irodalomtörténész, 1950-ig az MTA főtitkári hivatalának munkatársa, azután nyugdíjazásáig az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának főmunkatársa volt.

42 Lásd Berzeviczy Albert múzeumot megnyitó beszédét. *Akadémiai Értesítő*, 45. 1935. 145–146.

6. Ólomkristályok
MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 1054/168

1938-tól már alig találunk említést az Akadémia dokumentumaiban a rákoskeresztúri múzeumról. Fenntartási költségei sem szerepelnek az *Akadémiai Értesítő*ben évente közzétett Vigyázó-vagyonmérlegben. Ez esetleg annak a következménye is lehet, hogy a múzeum fenntartását is biztosító Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna-vagyonrész jövedelméből a trianoni határokon kívül rekedt intézményeket és könyvek kiadását is segítették, és az adatokat bizalmasan kezelték.⁴³ A gazdasági ügyekben legfőbb döntéshozó grémium, az igazgatótanács néhány tagja javasolta, hogy a múzeumot jobban hozzáférhetővé kellene tenni a közönség számára. Túlbürokratizált a látogatás rendje, s az is felvetődött, hogy a legértékesebb gyűjteményrészeket, az óra- és a zománcgyűjteményt az Akadémia palotájában berendezett kiállítótérben kellene bemutatni.⁴⁴ Nem történt azonban semmi. Ami az iratokból megtudható: a múzeum őrzését úgy oldották meg, hogy az egykori múzeumőri lakást egy csendőrtisztnek adták bérbe, az esetleges látogatókat pedig az Akadémia egyik, a

Ferenc József térről kivonatozó tisztviselője fogadta. Jelenlegi ismereteim szerint sem a múzeumról, sem a látogatók számáról nem maradt fenn dokumentum.⁴⁵

A második világháború közepén, főként a szövetségesek olaszországi előretörése következtében Magyarország bombázóik akciósugarába került. A nagy közgyűjtemények elkezdtek legértékesebb anyagaik biztonságba helyezését. Így tett az Akadémiai Könyvtár is Melich János (1872–1963) főkönyvtárnok vezetésével. A legfélétebb kéziratokat, inkunábulumokat óvóhelyen helyezték el, majd az Akadémia pincéjében alakítottak ki védett helyiségeket.⁴⁶ A rákoskeresztúri múzeum értékei egy részének menekítésére csak 1944 őszén került sor. Gergely Pál, a főtitkári hivatal munkatársa Dárday-Abriani Gáborral, az MTA jogtanácsosával és egy tisztviselőnővel együtt az Akadémia épületébe szállították a Vigyázó–Podmaniczky Múzeum értékeinek egy részét. Az Akadémia levéltárában nincs nyoma annak, hogy utasítást kaptak volna erre az akcióra, sőt tőlük származó jelentést sem sikerült eddig felfedezni,

43 MÁZI Béla: *A Magyar Tudományos Akadémia Vigyázó-vagyona 1928–1949*. Kézirat. 8.

44 Az MTA igazgatótanácsa 1940. május 15-i ülésének jegyzőkönyve IX. pont. MTA KIK Kt. K 1350.

45 Lehetséges, hogy a rákoskeresztúri kastélyban tartották az iratokat, akkor azok a kastély kifosztásakor semmisülhettek meg, de az

sem elképzelhetetlen, hogy az MTA államosítását követően a Vigyázó-hagyatéki iratai selejtezésének estek áldozatul. Lásd GERGELY Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 9.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1958. 7.

46 Melich János összefoglaló jelentése a légoztalmi elrejtésekről. Budapest, 1944. július 23. MTA KIK Kt. K 827: 183/1944.

így gyanítható, hogy ügybuzgóságuknak köszönhetően menekedett meg a háromládányi műkincs és az azokkal együtt menekített három gobelin, valamint a Podmaniczky gyermekeket ábrázoló Mányoki-festmény.⁴⁷ Gergely Pál, visszaemlékezve az eseményekre, a mentés hirtelen és sietős módját hangsúlyozta: három ládába csomagolták a hirtelen összekapkodott értékeket, azt, ami éppen a kezük ügyébe esett.⁴⁸ Az egyik, a múzeum állományáról készült fénykép hátára (6. kép) pedig a mentés folytatásának elmaradása okaként a frontvonal hirtelen változását jegyezte fel Gergely Pál.⁴⁹ 1950-ben az Iparművészeti Múzeumban részletes jegyzéket készítettek a Rákoskeresztúrról megmentett értékekről. A lista megerősíti Gergely Pál visszaemlékezését, a három ládában egyaránt találhatóak műtárgyak az óragyűjteményből, a serlegek közül, a díszes ezüsttálgak közül is. Ezek mellett becsomagoltak azonban egy étkészletet, aranyozott mosdó- és toalettkészletet, sőt egy díszes (?) rumosüveget is.⁵⁰

A műkincseket ideiglenesen az Akadémia egyik pincerészeiben helyezték el, és egy későbbi feljegyzés szerint egyenként megjelölték a Kampis Antal készítette katalógusban. A Magyar Nemzeti Banknál – nem tudni, milyen forrásból – értesültek az Akadémia pincéjében elhelyezett háromládányi műtárgyról. 1944. december 8-án megjelent Voinovich Géza főtitkárnál Temesváry László, a Magyar Nemzeti Bank Szálasi-kormány által kinevezett elnöke azzal, hogy a nemzetvezető parancsára a Vigyázó-kincseket Veszprémbe, az ottani óvóhelyre szállítják, ahol az Akadémiai Könyvtár értékeit már korábban elhelyezték.⁵¹ Néhány nappal később a Nemzeti Bank átvette a három leszögezett Vigyázó-ládát, az Akadémia tulajdonjogának elismerésével. A műkincsekről nem készült részletes átadás-átvételi nyilatkozat, így az átvételi elismervénybe belefogalmazták,

hogy az átvevő a ládák tartalmát nem tekintette meg.⁵² A gobelineket és a Mányoki-festményt az Akadémia pincéjének befalazott rekeszeiben rejtették el, ezek meg is menekültek.⁵³ Nem úgy Vigyázó Ferenc díszkardja, amelyet a palotában harcálláspontot elfoglaló szovjet katonák vittek el.⁵⁴

Rákoskeresztúrt, benne a kastélyt 1944. december 27-én foglalták el a Vörös Hadsereg egységei.⁵⁵ A Podmaniczky-kastély pusztulásáról egy szemtanú, Lossó József helytörténész írt, aki akkor a kastély pincéjében berendezett óvóhely parancsnoka volt.⁵⁶ Visszaemlékezése szerint a német csapatok visszavonulásakor a kastély udvaráról két, zsúfolásig megrakott teherautó távozott. A németek elvonulása után a helyi nyilasok folytatták a kastély kifosztását, ebben sok rákoskeresztúri lakos is részt vett. Biztos abban, hogy a legértékesebb műkincseket, a nagy értékű festményeket a „német fasiszták katonái hurcolták el”.⁵⁷ Talán így történt, de Lossó visszaemlékezésének írásakor még nem volt tanácsos emlegetni, hogy a Vörös Hadsereg katonái részesei lehetek a pusztításnak, tudósításának hitelességét pedig gyengíti, hogy – mint ő maga írja – az elsők között lett Rákoskeresztúron a Magyar Kommunista Párt tagja. Az tény, hogy a szovjet hadsereg birtokba vette a Podmaniczky-kastélyt, és csak 1946-ban adták át a községnek. Lossó József december utolsó napjaiban, a front átvonulása után tudott körülnézni néhány szobában: siralmas látvány fogadta, minden tele szeméthalmokkal, bútort csak itt-ott látott. A kastély nagytermében rossz kinézetű emberek éppen a Podmaniczky-Vigyázó-levéltár anyagát égették.⁵⁸

Az Akadémia főtitkára, Voinovich Géza 1945 nyarán kereste meg a Magyar Nemzeti Bank elnökét, Oltványi Imrét (1893–1963) a háromládányi Vigyázó-műkincs hollétéről érdeklődve.⁵⁹ Hónapokig tartó hallgatás után

47 1948-ban az MTA háborús káirairól szóló jelentés ehhez képest Voinovich Géza főtitkár személyes előrelátásának tudja be a menekítést, aki jó előre(!) behozatta a műkincseket a rákoskeresztúri múzeumból, a további értékek mentésére pedig csak azért nem került sor, mert az Akadémia nem tudott fuvarost találni. Az MTA háborús káirairól összeállított jelentést Németh Gyula, Erdey-Grúz Tibor, Lukinich Imre és Andreánszky Gábor jegyezték. *Akadémiai Értesítő*, 56. 1948. 72.

48 GERGELY 1971 (ld. 5. j.). 69.

49 Az ólomkristály gyűjteményről készült fénykép. MTA KIK Kt. Ms 1054/168. A harci cselekményekről: UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013. 23 skk.

50 Letéti jegyzék az Iparművészeti Múzeumnak átadott 3 Vigyázó-láda tartalmáról. Iparművészeti Múzeum Adattár. A Vigyázó-hagyaték letéti iratai 1950. Itt szeretném megköszönni dr. Horváth Hildának az Iparművészeti Múzeum Adattára vezetőjének szíves segítségét.

51 Voinovich Géza jelentése [Vendl Aladár] másodelnöknek. Budapest,

1944. december 15. MTA KIK Kt. RAL 341/1944.

52 Dárday Abriani Gábor jelentése Voinovich Gézának. Budapest, 1944. december 18. MTA KIK Kt. RAL 85/1945. gyűjtőszám.

53 GERGELY Pál: Az Akadémia pincéi. *Budapest*, 16. 1978. 4. sz. 31.

54 Gergely Pál munkanaplója 1945. február 1-jétől. A február 6-i bejegyzés félreérthetetlen: a kard „zabálás” következtében tűnt el. MTA KIK Kt. RAL 336/1945.

55 UNGVÁRY 2013 (ld. 49. j.). 112.

56 Lossó József: *Adalékok a rákoskeresztúri egykori Podmaniczky-Vigyázó-kastély, valamint a család történetéhez*. Írta és összeállította -- a XVII. kerületi Hazaifias Népfőnt Helytörténeti Klubjának vezetője. Gépírat. MTA KIK Kt. 22/1985.

57 Uo. 26–27.

58 Uo. 30.

59 Voinovich Géza levele Oltványi Imrének. Budapest, 1945. június 30. MTA KIK Kt. RAL 85/1945.

Szabó Miklós (1884–1960), az Eötvös Collegium igazgatója (akit akkor ideiglenesen az Akadémiai Könyvtárban helyeztek el) magánúton azt a megnyugtató értesülést szerezte, hogy az Akadémiai Könyvtár tíz ládája Ausztriában, Spital am Pyhrnben, egy kolostor pincéjében található a Nemzeti Bank értékeivel együtt, az amerikai hatóságok felügyelete alatt.⁶⁰ Nem sokkal később a Nemzeti Bank ügyvezetése hivatalosan is megerősítette Szabó Miklós értesülését, kiegészítve azzal, hogy a háromládányi Vigyázó-kincs is Spitalban van.⁶¹ Az Akadémiai Könyvtár tíz, valamint a Vigyázó-múzeum három ládáját 1946-ban a Nemzeti Bank értékeivel együtt hozták vissza Ausztriából. Az Akadémia nevében az akkor legaktívabb tisztségviselő, Melich János főkönyvtárnok vette át azokat a Magyar Nemzeti Bank pincéjében. A ládákat nem nyitották fel, csak meggyőződtek azok sértetlenségéről, és az Akadémia már előre lemondott minden anyagi igényéről.⁶² Az Akadémia épületében továbbra is lezárt állapotban tartották a ládákat. 1947 áprilisára kiderült, hogy a Kampis Antal készítette katalógus eltűnt, így a munkatársaknak még csak arról sem na-

gyon lehetett sejtésük, hogy mekkora értéket tartalmaz a három láda.⁶³ Az Akadémia körüli tudományos és politikai küzdelmek közepette az intézmény vezetésének nagyobb gondjai voltak a Rákoskeresztúrról mentett műtárgyakkal való foglalatosságnál. Az MTA 1949-ben véghez vitt átszervezése, államosítása után az új vezetés, nem tudván sem biztonságosan tárolni, sem szakszerűen gondozni a Vigyázó-hagyaték megmaradt műtárgyait, a Műemlékek Országos Bizottságának bejegyzésével az Iparművészeti Múzeumnak ajánlotta fel a gyűjteményt.⁶⁴ A múzeum az 1950. november 30-án kelt letéti szerződéssel vette át meg nem határozott időtartamra a Magyar Tudományos Akadémiától a Vigyázó-műtárgyakat.⁶⁵ Azokról végre részletes letéti jegyzék készült,⁶⁶ ebből kiderül, hogy közel háromszáz tételt tartalmazott a három Vigyázó-láda, azaz az MTA Vigyázó–Podmaniczky Múzeuma értékeinek nagyjából 85 százaléka eltűnt vagy elpusztult. A megmaradt műkincsek egy része szerepelt 2008-ban a Vigyázó Ferenc emlékére rendezett konferenciához csatlakozó kiállításon, a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében.⁶⁷

60 Melich János jelentése Voinovich Géza főtitkárnak. Budapest, 1945. november 20. MTA KIK Kt. RAL 189/1945. gyűjtőszám. Spital am Pyhrnben őrizték a Nemzeti Bank menekített aranytartalékát, dokumentumait és egy kirendeltséget is működtettek ott. Lásd BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története*, II. *Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest, PressCon Kiadó, 1999. 278–280.

61 A Magyar Nemzeti Bank levele a Magyar Tudományos Akadémiának. Budapest, 1945. december 11. MTA KIK Kt. RAL 189/1945. gyűjtőszám.

62 Az átadás-átvételtől készült jegyzőkönyv. Budapest, 1946. szeptember 6. MTA KIK Kt. RAL 385/1946.

63 Voinovich Géza főtitkár levele a Magyar Pénzügyminisztériumnak. Budapest, 1947. április 30. RAL 143/1947.

64 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja átírata Dobrovits Aladárnak, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának. Budapest, 1950. szeptember 29. Iparművészeti Múzeum Adattár. A Vigyázó-hagyaték letéti iratai 1950.

65 Letéti szerződés az MTA és az Országos Iparművészeti Múzeum között. Budapest, 1950. november 30. Iparművészeti Múzeum Adattár. A Vigyázó-hagyaték letéti iratai 1950.

66 Letéti jegyzék az Iparművészeti Múzeumnak átadott 3 Vigyázó-láda tartalmáról. Dátum nélkül [1950. november]. Iparművészeti Múzeum Adattár. A Vigyázó-hagyaték letéti iratai 1950.

67 *Podmaniczky–Vigyázó család és a Magyar Tudományos Akadémia*. Kiállítási katalógus. Szerk. PAPP Gábor György. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2008.

